

Я.В. Романцова, О.А. Мкртічян

ХАРАКТЕР ВІДНОСИН МІЖ ВЧИТЕЛЕМ І УЧНЯМИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкрито історичний аспект становлення гуманістичних відносин між учителем і учнем в організації громадянського виховання. Автором визначено, що ідея гуманізації відносин "учитель-учень" в 1950-60-ті роки мала декларативний характер; у 1970- 80-ті роки ідея знайшла практичне втілення через педагогіку співробітництва; у 1990-ті - 2000-і роки ідея розроблялася в умовах ратифікації міжнародних документів про захист прав дитини в Україні.

Проблема дослідження визначається необхідністю розвитку теорії громадянського суспільства, концепції "громадянського виховання"; вдосконалення управління системою громадянського виховання в навчальному закладі, використання інноваційних виховних технологій, дотримання педагогічної етики, повага гідності учня (вихованця), захист його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства. Принципами реалізації є демократизація освіти, що передбачає утворення системи партнерства учнів і педагогів, гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності; гуманітаризація освіти для формування духовності та культури особистості.

Ключові слова: *учень, учитель, школа, виховання, громадянськість, відносини, гуманізація.*

В статье раскрыт исторический аспект становления гуманистических отношений между учителем и учеником в организации гражданского воспитания. Автором указано, что идея гуманизации отношений в системе "учитель-ученик" в 1950-60-е годы имела декларативный характер; в 1970-80-ые годы идея нашла практическое воплощение через педагогику сотрудничества; в 1990-ые - 2000-и годы идея разрабатывалась в условиях ратификации международных документов о защите прав ребенка в Украине.

Проблема исследования определяется необходимостью развития теории гражданского общества, концепции "гражданского воспитания"; совершенствование управления системой гражданского воспитания в учебном заведении, использование инновационных воспитательных технологий, соблюдения педагогической этики, уважение достоинства ученика (воспитанника), защита его, от любых форм физического, психического

насилия. Принципами реализации является демократизация образования, что предусматривает образование системы партнерства учеников и педагогов, гуманизация образования - утверждению человека как наивысшей социальной ценности; гуманитаризация образования для формирования духовности и культуры личности.

Ключевые слова: ученик, учитель, школа, воспитание, гражданственность, отношения, гуманизация.

The article is devoted to the historical aspect of the formation of humanistic relationship between teacher and student in civil education. The author states that the idea of humanizing relations "teacher-student" in the 1950s and 60s was declarative in nature; in the 1970s and 80s the idea found practical expression through the pedagogics of cooperation; in the 1990s - 2000s the idea was developed in terms of ratification of international covenants on the protection of children's rights in Ukraine.

The problem of the research is defined as the need to develop the theory of civil society, the concept of "civil education"; to improve the management system of civil education in schools, the use of innovative educational technologies, to adhere to teaching ethics, to respect the dignity of the student (pupil), to protect him from any form of physical or mental violence. Principles of realization are the democratization of education, which involves the formation of the partnership of students and teachers, humanization of education that is affirming man as the highest social value; liberalization of education for the formation of spirituality and culture of individual.

Keywords: student, teacher, school, education, citizenship, relationships, humanization.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується новими політичними, економічними, соціально-культурними умовами, в яких відбувається формування громадянського суспільства, модернізація освіти та управління нею. Школа цілеспрямовано виконує важливе соціальне замовлення суспільства - формує громадянина-патріота, здатного розбудувати суверенну Україну, плекає творчу особистість із високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку, здатну забезпечити поступ нації до світової спільноти.

Актуальність проблеми дослідження визначається також необхідністю розвитку теорії громадянського суспільства, концепції "громадянського виховання"; вдосконалення управління системою громадянського виховання в навчальному закладі, використання інноваційних виховних технологій. Про суспільну значущість проблематики в умовах формування громадянського

суспільства та модернізаційних освітніх процесів у країні свідчить низка законодавчо-нормативних документів, прийнятих на державному рівні: Конституція України, Закон України "Про загальну середню освіту", Закон України "Про освіту", Закон України "Про громадянство України", Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття» та Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми громадянського виховання займалося багато відомих вчених ХХ століття, такі як М.Грушевський, С.Русова, Г.Ващенко, А.Макаренко, В.Сухомлинський, І.Бех, Г.Сорока, О.Кузьменко та інші.

Видатний український педагог-філософ, педагог-практик Софія Русова в своїх творах доводила, що суспільне буття визначає хід і напрямок виховання громадян держави, його завдання і зміст, що школа й виховання мають функціонувати у повній відповідності до особливостей і потреб своєї країни, нації.

Метою статті є розкриття історичного аспекту становлення гуманістичних відносин між учителем і учнем в організації громадянського виховання.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна культура є запорукою їх творчої співпраці, ставлення до дитини як до особистості з притаманними їй властивостями та якостями. Відносини у системі "вчитель-учень" з усіма їх психолого-педагогічними та соціальними параметрами - це ланка, від якої значною мірою залежить ефективність педагогічної взаємодії.

Значна частина педагогічних упущень і труднощів визначається деформацією сфери професійно-педагогічного спілкування. Вивченню цього питання присвячено цілий ряд праць, у яких розглядаються як основи педагогічного спілкування, так і умови його ефективності (О.Бодальов, Г.Дьяконов, Н.Кузьміна, О.Киричук, Д.Ніколенко).

У вітчизняній та зарубіжній педагогіці та психології проведений певний обсяг робіт із вивчення та наукового обґрунтування специфіки та гуманістичного характеру праці педагога (М.Березовін, В.Демиденко,

Я.Коломинський, О.Киричук, Т.Мальковська, С.Максименко, В.Сухомлинський). Аналіз результатів дослідження свідчить, що згадані вчені були одноставні в тому, що для вчителя-демократа повинна бути характерною рисою повна відмова від авторитарних і загрозових методів впливу на особистість (нападки, критика, глузування тощо).

Важливою теоретичною основою дослідження стратегій педагогічної взаємодії у системі "учитель-учень" є й ретроспективний розгляд в тісному зв'язку з політикою, економікою держави того чи іншого етапу її розвитку.

Аналіз педагогічної літератури та офіційно-нормативних документів про школу свідчить, що в 1950-ті роки ідея демократизації відносин "учитель-учень" характеризувалась, з одного боку, повним контролем над діями учнів директорів та учителів, які порушували принципи радянського виховання, грубо ображаючи людську гідність школяра (Наказ Народного Комісара освіти від 21 березня 1944р. "Про зміцнення дисципліни в школі") [8]. Так, Нарком наказував уживати такі заходи покарання учнів: зауваження вчителя, догана перед класом, наказ винуватцеві встати (біля парти, дошки, дверей), вигнання з класу, залишення після уроків, зниження оцінки за поведінку, виклик на педраду, виключення зі школи (на два тижні, на термін від одного до трьох років), направлення в школу з особливим режимом.

З іншого боку, 1950-ті роки характеризувались вимогами зміцнення дисципліни в школі. Цей факт підтверджується наказом міністерства освіти СРСР від 12 березня 1951р. "про зміцнення дисципліни в школі" [8]. У наказі 1951 р. вказувалось, що недостатньо уваги приділяється дотриманню школярами "правил для учнів", має місце недбале ставлення вчителів та керівників шкіл до дисциплінованості учнів. До заходів покарання дітей було додано догану (оголошену наказом директора по школі), переведення до паралельного класу, до іншої школи, виключення зі школи, запис до особової справи. Починаючи з 5 класу, вводився окремий "журнал поведінки учнів", де вчитель робив запис про порушення учням дисципліни (без оцінки).

Пріоритетними для 1950-х років були підвищені вимоги до вчителя працювати так, щоб кожний його урок своїм змістом, організацією забезпечував виховання школярів у дусі свідомої дисципліни. Отже, учень

повністю залежав від учителя і не мав свободи у своїх вчинках та прав на власний вибір, власну думку. Відносини "учитель-учень" мали переважно підлеглий характер, що суперечило розвитку вільних демократичних стосунків між педагогом і дитиною.

Найбільш рельєфно ідея гуманізації відносин "учитель-учень" знайшла своє відображення у "Положенні про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням" (1959 р.) [8]. Цим документом зафіксовано утворення в кожній школі батьківського комітету, який повинен залучати батьків до активної участі в житті школи. Учніма обирається учнівський комітет (старостат), і, на наш погляд, з цього часу бере початок ідея організації шкільного самоврядування.

Якісно нового змісту набула ідея демократизації відносин "учитель-учень" з посиленням учнівського самоврядування. Так, діяльність дитячого колективу згідно із Статутом середньої загальноосвітньої школи, прийнятим у вересні 1970р. Радою, Міністрів СРСР, мала організовуватися на основі принципів самоврядування. У цьому документі розкрито основні завдання шкільної освіти: забезпечення всебічного гармонійного розвитку учнів, їх естетичне й фізичне виховання, зміцнення здоров'я, трудове виховання, підготовка учнів до життя. А головне, у Статуті зроблено наголос на недопущенні в школі застосування засобів фізичного впливу на учнів [8, с.230].

Аналіз зазначеного вище документа свідчить і про чітку регламентацію відносин "учитель-учень". Підкреслюється, що вчитель повинен бути прикладом у праці, побуті, поведінці й додержанні правил соціалістичного співжиття; виховувати учнів у дусі любові до праці; обов'язково вивчати їх індивідуальні особливості, умови життя; працювати в тісному співробітництві з батьками, піонерською та комсомольською організаціями [8, с.232]. У зв'язку з цими положеннями керівники шкіл вимагали від учителів (і створювали умови для цього) поєднувати любов та повагу до дітей з розумною вимогливістю до них, урахувати психологію, вікові особливості та запити учнів; особистим прикладом позитивно впливати на вихованців [8, с. 111-112.].

Учні, в свою чергу, зобов'язані старанно вчитися, зразково поводитися, виконувати "Правила для учнів" [8, с.231].

Особливу роль в розвитку ідеї демократизації відносин "учитель-учень" відіграло прийняття Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. (ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.). Декларація стверджувала необхідність визнання прав за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин, що стосуються самої дитини чи її сім'ї. Документ цей звертає увагу на те, що дитина для гармонійного розвитку її особистості потребує любові й розуміння, вона повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації, не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [6].

Важливим є заключний принцип Декларації: дитина має право виховуватись в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також в усвідомленні того, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей [1, с.4-5].

У зв'язку з проголошенням Акту незалежності України 24 серпня 1991 року у всіх сферах життя, зокрема освіти, почався новий період розвитку. Це спричинило створення нової нормативно-офіційної бази. Так, у 1991 р. було прийнято Конвенцію про права дитини. В цьому документі проголошується, що діти мають право на особливе піклування й допомогу, що для повного і гармонійного розвитку особистості кожної дитини їй треба рости в атмосфері щастя, любові та розуміння, бути повністю підготовленою до самостійного життя в суспільстві та виховання в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності й солідарності [1, с.5-7].

У 1993р. розпочалася розробка Національної програми "Діти України", розрахованої до 2000 року. У 1996р. Указ Президента України зобов'язав Міністерство освіти визначити заходи щодо її реалізації. Протягом 1993-1996рр. були розроблені Концепції гуманітарної освіти, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепція

становлення мережі середніх закладів освіти для творчо обдарованих дітей, Концепція соціальної освіти осіб з психофізичними вадами та інші цільові комплексні програми, але через відсутність фінансування їх реалізація суттєво ускладнювалась.

Необхідність забезпечення випереджаючого розвитку освіти, можливості постійного духовного самовдосконалення творчої особистості, глибокої демократизації навчально-виховних закладів указано в Національній програмі. Для демократизації відносин "учитель-учень" важливим завданням було відійти від засад авторитарної педагогіки, що панувала у тоталітарній державі та спричинила нівелювання природних задатків і можливостей дітей, інтересів нівелювання природних задатків і можливостей дітей, інтересів усіх учасників освітнього процесу, а головне - використовувати науковий потенціал і новітні теоретичні здобутки педагогів-новаторів [5].

Принципами реалізації Програми є демократизація освіти, що передбачає утворення системи партнерства учнів і педагогів, гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності; гуманітаризація освіти для формування духовності та культури особистості. Саме ці принципи, згідно з програмою, мали бути покладені в основу формування творчої працелюбної особистості, усвідомлення дітьми зв'язку прав і відповідальності, розвитку їх індивідуальних здібностей, талантів і забезпечення умов самореалізації. Цією програмою утверджується також необхідність сприяння діяльності дитячих та юнацьких організацій, об'єднань школярів за інтересами [7, с.15-17].

Підтвердженням бурхливого розвитку ідеї демократизації відносин "учитель-учень" у 90-і роки став Закон України "Про освіту" (1996 р.), прийнятий ще в 1991 р. і змінений частково у 1993, 1994, 1996, 1997 та 1998 роках. Головними пунктами цього закону з огляду на ідею розвитку демократичних відносин "учитель-учень" були: проголошення соціальною цінністю людини, її життя й здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки; головним обов'язком держави стає утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст.3); вільність та рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21); отримання кожною людиною права на вільний розвиток своєї

особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей; обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток особистості (ст. 23 і 24); кожен має право на повагу до його гідності і не може бути підданий катуванню, жорстокому, принизливому поводженню чи покаранню (ст.28); кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); гарантування прав на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання (ст. 34 і 35); переслідування за законом будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації (ст. 52); кожен має право на освіту, повна загальна середня освіта є обов'язковою (ст. 53).

Подальший розвиток ідея гуманізації відносин в системі "учитель-учень" знайшла в Концепції становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості, згідно з якою було відкрито гімназії, ліцеї, колегіуми, спеціалізовані школи (1996 р.), головним завданням яких є створення сприятливих умов для розвитку здібної, обдарованої особистості. У документі зазначається, що відповідно до сучасних освітніх концепцій функціонування гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл будується на принципах демократичності, гуманізації, гуманітаризації і загальнолюдського розвиваючого характеру навчання й виховання, співробітництва, співтворчості вчителя та учня, відкритості і динамічності освіти, диференціації індивідуалізації навчання й виховання, оптимізації навчально-виховного процесу, безперервності та наступності освіти [1, с. 61].

2002р. був прийнятий примірний Статут загальноосвітнього навчального закладу, який, на наш погляд, затвердив ідею демократизації відносин "учитель-учень". Так, серед головних завдань школи цей документ називає "виховання в учнів відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина" [1, с.14]. Про демократичну спрямованість даного Статуту говорять його параграфи щодо об'єднання зусиль педагогічного і учнівського колективів, батьків, громадськості щодо розвитку навчального закладу та вдосконалення навчально-виховного процесу, розширення колегіальних форм управління школою, створення в ній належного педагогічного клімату.

Головна роль у розпорядчих документах освітньої системи відводилась педагогу, який призначався класним керівником. Так, у "Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти", яке було затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України 06.09.2000 р. за № 434 демократична спрямованість дій учителя перш за все полягала в тому, що він повинен був сприяти взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів, їх соціального захисту, керуючись Конвенцією ООН про права дитини. Положення націлює класного керівника на демократичний зміст його діяльності, зокрема виховання в учнів почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини й громадянина, відповідальності перед законом за свої дії. Документ підкреслює необхідність спрямувати роботу класного керівника на реалізацію права учнів на загальне формування політичних і світоглядних переконань [9].

Важливе значення для демократизації відносин "учитель-учень" мали такі пункти "Положення": "дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства, своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі" [7, с.1-2].

Висновки. Отже, офіційно-нормативні документи про загальноосвітню школу другої половини ХХ століття націлювали навчально-виховний процес і відносини вчителів та учнів на вирішення проблем і врахування особливостей часу, умов розвитку дитини та використання ефективних форм впливу на неї. Посилювалась вимога усунення авторитарного стилю виховання, зміцнення співробітництва вихователів і вихованців, врахування думки колективу й особистості.

Таким чином, аналіз педагогічної літератури та офіційно-нормативних документів, які регламентували шкільну освіту, свідчить про те, що ідея гуманізації відносин "учитель-учень" в історії розвитку мала ознаки: у 1950-60-ті роки - декларативний характер розуміння ідеї; у 1970-80-ті роки ідея знайшла практичне втілення через педагогіку співробітництва; у 1990-ті - 2000-і роки - інтенсифікація розробки ідеї гуманізації відносин

"учитель-учень" в умовах ратифікації міжнародних документів про захист прав дитини в Україні.

Перспективним у даному напрямку вважаємо визначення ролі неурядових громадських об'єднань і товариств в громадському вихованні учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абетка класного керівника / Упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. - К. : Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. - С. 27.
2. Андрєєнкова Н.В. Проблема социализации личности / Андрєєнкова Н.В. - М., 1970. - С. 405.
3. Бабанський Ю.К. Комплексний підхід к вихованню школьників / Бабанський Ю.К. - М., 1980. - С. 190.
4. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / Бех І., Чорна К. // Шкільний світ. - 2007. - № 13. - С. 5.
5. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / Боришевський М. // Цінності освіти і виховання : Наук.-метод. зб. - К., 1997. - С. 21-25.
6. Декларація про права дитини. - К., 2006. - 30 с.
7. Дем'янюк Т. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: науково-методичний посібник / Дем'янюк Т. - Суми: ТОВ Видавництво "Антей", 2006. - 384 с.
8. Общеобразовательная школа: Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л. И. Кареева. - М.: Советская наука, 1978. - 656 с.

9. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність / Сухомлинська О. / Науково-методичний часопис Доба з історичної та громадянської освіти. - 2005. - №2. - С.4-5.